

A 34330:4

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMEIISED XXXV

ALO RAUN

**ÕPETATUD EESTI SELTSI 100-AASTASEST
TÖÖST KEELETEADUSE ALAL**

TARTU 1938

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS

06(40) + 4

23 sm

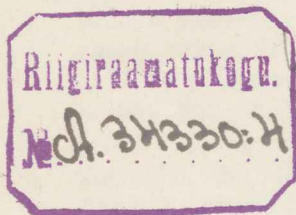
AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XXXV

ALO RAUN

ÕPETATUD EESTI SELTSI 100-AASTASEST
TÖÖST KEELETEADUSE ALAL

WITH AN SUMMARY:

THE PHILOLOGICAL ACTIVITIES OF THE LEARNED
ESTONIAN SOCIETY DURING THE FIRST HUNDRED
YEARS OF ITS EXISTENCE

+

7. VI. 41.
Rak. 0.50
Sunders.

TARTU 1938

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS

Aratrükk ajakirjast „Eesti Keel“ nr. 7—8, 1937.

LIBRARY
H. ROSSNER B.

Õpetatud Eesti Seltsi 100-aastasest tööst keeleteaduse alal.

30. I 1938 võis Õpetatud Eesti Selts pühitseda oma sajandat aastapäeva. Selle tähtsa sündmuse puhul on küll põhjust heita pilku Seltsi keelelise tegevusse, pidades meeles, et keeleteaduslikud küsimused on Seltsis ikka etendanud tähtsat osa ning Seltsi esimeestegi hulgas on keeleteaduslikud olnud eriti silmapaistev osa.

Mis puutub käsitletud küsimuste laadi, siis on olnud arutusel niihästi üldisi kui ka hoopis spetsiaalseid asju. Võtkem esiteks vaatlusele mõningad üldküsimused ning mainigem mõned andmed. **Keeleuurimistöö korraldamisest** näit. on olnud juttu järgmiselt: 18. I 1840 kõneles esimees pastor C. H. C. Gehewe eesti keele uurimise ja säilitamise vajalikkusest. 3. V 1872 andis akad. F. J. Wiedemann ülevaate eesti keele grammatikaist ja eesti keele uurimisest, alates Stahl'ist. 6. IV 1905 kõneles dr. W. Schlüter „F. J. Wiedemanni 100 a. sünnipäeva puhul“ (Sb. 1905, lk. 68—70). 5. V 1920 käsitles M. Vasmer eesti filoloogia kriitilis-bibliograafilisi aasta-ülevaateid ja balti murdesõnade kogumist. Sb. 1929, lk. 191—199 annab A. Kask ülevaate Akad. Emakeele Seltsi tööst ja 16. X 1930 kõneleb A. Sarest „Rahvakeele ainekogumise korraldusest välismail“. **Üldkeeleteaduslikud** küsimused on Seltsis leidnud küllaltki väarikat arvestamist. Seltsi algusaegadel oli eriti dr. A. Hansen nende innukaks käsitlejaks, nim. kõneldes 1. IX 1843 keelte sugulusest üldiselt, esitades võrdlusi ning näiteid keelte vastastikuste suhete kohta. Verh. II, 2 (1848), lk. 20—23 leidub sama autori kirjutis „Gebildete und ungebildete Sprachen“. Teine tähtsam üldkeeleteadlane Seltsi

ajaloos oli esimees prof. L. Meyer, kes näit. 18. I 1873 kõneles naaberkeelte vastastikuseist mõjustusist ja laensõnadest (vt. Sb. 1873, lk. 1—17). 18. I 1878 ta refereerib jumalamõiste tähistamisest, ühtlasi käsitelles keelte suguluse küsimust (Sb. 1878, lk. 3—26). 18. I 1884 on tema kõne teemaks samakõlalised sõnad mitmesugustes keeltes (Sb. 1884, lk. 1—23). Sama isik tutvustas Seltsile ms. ka Fr. Müller'i ja A. F. Potti üldkeeleteaduslikke teoseid. Uuemal ajal on üldküsimusi käsitelnud O. Loorits ja A. Saareste, kõneldes eelmine 4. III 1931 meremeeste salakeelest ja järgmine 5. XII 1934 ühest erilisest lastekeele kujunemisjuhtumist. (Vt. viimase kohta EK 1935, lk. 105—124.)

Eesti keele küsimusi on aruteldud õige üksikasjaliselt. Ei puudu muidugi mitte ka keelefilosoofilised jm. üldistavad arutlused eesti ainestiku põhjal. Nii pidas pastor J. S. F. Boubbrig 1. X 1841 ettekande teemal: „Kas eestlane on toores?“ Kokkuvõtte sellest ettekandest ilmus Verh. I, 2 (1843), lk. 30—36. Selles analüüsitakse eestlaste kombeid ja teatud väljendeid ning jõutakse otsusele: „Leuchtet nun aber daraus so ziemlich ein, das dem Ehsten die eigentliche Bezeichnung für diesen Begriff fehlt, nun, so wird ihm am Ende auch wohl die Grobheit selbst fehlen“ (lk. 36). 6. IX 1850 loeti ette dr. Faehlmanni kirjutis eesti rahva ajaloo mõjust tema keelele. Eesti keele muid üldküsimusi on käsitelnud: J. Jung 7. III 1879, kirjutades eesti-läti keelepiirist (Sb. 1879, lk. 66—73), L. Meyer, refereerides 18. I 1895 keele allikaist, eriti eesti keele allikaist (Sb. 1895, lk. 1—28), ja A. Grenzstein, kes 2. XI 1894 käsitles eestlaste algkodu küsimust. Seltsi tööd ms. eriti eesti keele alal hindab kokkuvõtlikult L. Meyer oma esimehe-avakõnes 18. I 1899 (Sb. 1899, lk. 1—24).

Kui nüüd läheme edasi ja vaatame, mis on Seltsis tehtud või teha püütud **eesti keele sõnavara** uurimise ja uurimiseks kättesaadavaks tegemise alal, siis tuleb esijoones peatuda **eesti-saksa sõnaraamatul**. Üldkoosolekul 18. I 1839 tegi Seltsi sekretär, seminari-inspektor D. H. Jürgenson ettepaneku täieliku eesti-saksa sõnaraamatu väljaandmise kohta. Ettepanek võeti vastu, saadeti välja ringkiri, et rohkem kaastöölisi võita, ja jagati tähtede läbitöötust nende vahel. 5. III 1841 teatatakse, et praost J. F. Heller on loovutanud oma leksikaalsed lisandid Seltsile kopeerimiseks. 4. VI 1841 tehakse teatavaks, et kindralsuperintendent A. F. J. Knüpfner Kadrinast on lubanud peale *a*-tähe

saata veel muidki lisandeid sõnaraamatu tarvis oma rikkalikust sõnakogust. Nüüd aga suri Jürgenson. Tema surm oli raskeks löögiks sõnaraamatu-asjale. Oli ta ju sõnaraamatu alustaja ning innukaim kaastööline ühtlasi. Tema järelejäanud käsikirjade hulgas mainitakse 3. IX 1841 koosolekul Hupeli eesti-saksa sõnaraamatu eksemplari, revideeritud ja varustatud lisanditega Rosenplänter'i Beiträge'st kui ka teistest eesti raamatuist, ja a-st kuni herra-ni täiendatud praost Helli poolt Seltsile kasutada antud leksikaalse kogu andmetega. Otsustati leksikaalsed lisandid laiali jagada sõnaraamatu kaastööliste vahel. Samal koosolekul esitatakse Karula past. F. Meyer'i leksikaalsed lisandid a-tähele tartu-eesti murdes. 5. XI 1841 arutati eesti sõnaraamatu asja eriti põhjalikult ning moodustati komisjon juba olemas oleva materjali koondamiseks. Komisjoni valiti Knüpffer, Heller, Gehewe, Boubriig ja Faehlmann. Ka 3. XII 1841 peetakse nõu sõnaraamatu väljaandmise üle ja avaldatakse lootust, et eesti keele tundjad seda oma leksik. lisanditega toetavad. 7. I 1842 esimees prof. A. v. Huc k luges ette tema poolt koostatud üleskutse lisandite saamiseks „Eesti sõnaraamatu“ tarvis. Nähtavasti ei edenenud sõnaraamatu asi ilma sellise erilise esiletõstmiseta. 4. II 1842 võibki Boubriig teatada, et Rõuge past. C. G. Reinthal talle on üle andnud paljude, ka fraseoloogiliste märkustega varustatud Hupeli sõnaraamatu eksemplari Seltsi poolt väljaantava sõnaraamatu tarvis kasutamiseks. Samal koosolekul teatatakse, et Räpina praosti Helli aineistike kopeerimine Seltsile juba 103 banko-rbl. on maksma läinud. 4. III 1842 esitataksegi Seltsile Helli leksikaalsete lisandite köidetud eksemplar, mis äratas suurt tähelepanu oma mahukusega. 1. IV 1842 taas võidakse teatada, et past. Meyer Karulast on lubanud oma täiendatud Hupeli leksikonile täies ulatuses anda Seltsi käsutusse. Samuti on lubanud oma leksikaalsed kogud lähemal ajal Seltsile saata Väike-Maarja past. G. M. Knüpffer. Viimane on avaldanud lootust saada samaks otstarbeks ka oma venna, eru-kindralsuperintendent A. F. J. Knüpfferi veel hoopis rikkalikumad, kuigi ainult esialgselt korraldatud ainesed. 3. VI 1842 nenditakse saadud käsikirjana V.-Maarja past. Knüpfferi uusi huvitavaid lisandeid Seltsi sõnaraamatule. Samal koosolekul tsiteeritakse Kreutzwaldi kirja eesti rõivanimede asjus. Veel esitab Faehlmann O. W. Masing'i enda kirjutatud väljavõtte tema suurest eesti-

saksa ja saksa-eesti sõnaraamatust ühes eelmärkuste ja rohketega täienduslehtedega ning täielikult käsitletud tähed *a* ja *ä* tema suurest eesti-saksa sõnaraamatust. 6. I 1843 teatab ase-esimees past. G e h e w e, et tal tartu-eesti keele *a*-tähe läbitöötus eesti sõnaraamatu tarvis on lõpetatud. 3. II 1843 võidakse teatada, et past. E. Ph. K ö r b e r on Seltsile annetanud arutluse Liivimaa puunimedest, mida tuleb käsitada väärtusliku leksikaalse lisandina. 5. V 1843 võidakse nentida, et „esimehe eraüleskutse peale mitmesuguseid asju ja esemeid igapäevasest elust eesti keeles kirjeldada ja vastavate lausetega tõendada“, on saabunud üks arutus mitmesugustest asjust. Kreiskooli-õpetaja J. J. F. N o c k s Rakverest oli Seltsile saatnud kirjutise Pühakirjas ettetulevaist taimenimedest, vastavate kohtade täpse märkimisega. Sellest kirjatööst arvati olevat palju kasu väljaantavale sõnaraamatule. 9. VI 1843 teatatakse K r e u t z w a l d i l t olevat saabunud lisandeid sõnaraamatule, nimelt kehaosade eestikeelseid nimetusi koos lausehäidetega. Kõigest nimetatud kaastööst hoolimata edenes sõnaraamatu ettevalmistustöö siiski vaevaliselt, nii et 1843. a. aruandes üsna vähenõudlikult öeldakse: „was wir haben, muss für eine spätere Zeit aufbehalten werden, wo grössere Theilnahme für diese Sache sich offenbaren wird.“ 1844 saadakse Kreutzwaldilt taimenimesid.

1845.—1847. a-ni ei ole Seltsi ajaloos sõnaraamatust juttu. 15. I 1848 koosolekul esitab Räpina praost J. F. H e l l e r oma vaateid selle kohta, kuidas Seltsi poolt väljaantavat eesti keele sõnaraamatut etimoloogiliselt tuleks korraldada, ja toob kaks sõnaperet näitena. 15. IV 1848 palub Äksi past. v. A k e r m a n temale anda kasutada Hupeli sõnaraamatu vahelekõidetud valgete lehtedega eksemplari sõnaraamatu-tööde tarvis. 8. IX 1848 esitab past. B o u b r i g märkmeid eesti sõnaraamatu väljaandmise kohta. 5. I 1849 refereerib Seltsi sekr. E. S a c h s e n d a h l kavatsstavast 10-kõitelisest eesti keele sõnaraamatust. Nähtavasti oli past. A k e r m a n vahepeal asjast tõsiselt kinni haaranud, sest 19. I 1850 esitab Sachsendahl Akermani ülesandel mõned poognad juba kuni *p*-täheni tööteldud tallinna-eesti leksikonist. 18. I 1851 refereeris past. R e i n t h a l edusammudest, mis tehtud eesti sõnaraamatu ettevalmistamisel, ja past. A k e r m a n tutvustas lähemalt tema poolt kasutatud vahendeid Hupeli sõnaraamatu kasina sõnavara rikastamiseks. 6. VI 1851 andis A k e r m a n jälle aru oma tööst tallinna-eesti sõnaraamatu kallal, millega ta vahepeal oli jõudnud *s*-täheni. Seejuures tekkis elav diskussioon sõ-

naraamatus tarvitatud ortograafia üle. 7. XI 1851 arutati uuesti täieliku eesti keele sõnaraamatu väljaandmise küsimust. A-l 1852 pidi Akermani töö esialgsel kujul olema valmis.¹ 10. VI 1853 teatatakse, et Karuse past. F. W. A. H a s s e l b l a t t on Seltsile saanud väikese leksikaalse lisandi sõnade kohta, mis Hupelil puuduvad. Sama isik oli veel saanud Mihkli past. T. F. G l a n s t r ö m'i samalaadse kogu. 18. I 1855 annab Akerman jälle aru tallinna ja tartu murde sõnaraamatu eeltöödest. Selle järgi pidi tallinnaeesti osa juba valmis olema, jäi ainult tartu-eesti osa sisse kanda. Samal a-l aga suri autor ning sõnaraamatu asi hakkas jälle lonkama. Ka ei andnud Akermani pärijad sõnaraamatu käsikirja ilma pikemata Seltsile üle. Küll esitatakse Seltsile vahepeal mõningaid materjale, näit. annetab dr. W. G e h e w e 4. IX 1857 Seltsile oma isa pärandist ühe paki käsikirjalisi ülestähendisi eesti sõnaraamatu tarvis. 4. II 1859 arutatakse jälle Seltsi osavõttu eesti sõnaraamatu väljaandmisest ja valitakse korraldustööde läbiviimiseks komisjon koosseisus: prof. E. T o b i e n, C. R e i n t h a l, C. F. M i c k w i t z, kellele jäeti õigus tarbe korral juurde kutsuda Ed. A h r e n s ja Fr. R. K r e u t z w a l d. 11. III 1859 annab esimees prof. T o b i e n ülevaate eesti sõnaraamatu trükkimisasja edenemisest, puudutades sõnaraamatu kaastööliste poolt kogutud materjali kasutamise võimalusi, koos-olevat ainekku jne. A k e r m a n i pärijad olid Seltsile jätnud läbivaatamiseks esimesed poognad A. sõnaraamatu käsikirjast. 15. IV 1859 refereerib prof. T. jälle komisjoni jätkuvast tööst, mainides murdevahede ja kirja- ning rahvakeele erinevuse läbi tekitatud raskusi. 6. V 1859 annab ta uuesti samast asjast aru. 3. VI 1859 otsustatakse sõnaraamatu toimkonda täiendada prof. T o b i e n i ja lekt. M i c k w i t z i poolt ettepanud isikutega: stud. S a l e m'i ja H u r d a g a. 5. VIII 1859 teatatakse mitmelt poolt olevat saabunud ettepanekuid ja lisan-deid eesti sõnaraamatule. 7. X 1859 esitati Seltsile Kuusalu past. Ed. A h r e n s i kiri vastusena üleskutsule tema osavõtuks eesti sõnaraamatu väljaandmistöödest, milles ühtlasi rii-vati mitmeid eesti keele grammatilist käsitlemist puudutavaid küsimusi. Eesti sõnaraamatust tehakse taas juttu 6. IV 1860, ja 4. V 1860 koosolekul esitab v. A k e r m a n oma venna Franz v. Akermani pärijate nimel üksikasjalise ettepaneku eesti keele sõnaraamatu väljaandmise kohta. 1. VI 1860 esi-tatakse sõnaraamatu väljatöötamiskomisjoni teade, et Akermani sõnaraamat võetakse lähemale läbivaatusele. 10. VIII

¹ Vt. Verh. II, 4, lk. 95.

1860 teatatakse, et Jõelähtme praosti G. H. Schüdlöfel'i järelejäänud leksikograafiline kogu on antud Karuse past. Hasselblatti käsutusse. 18. I 1861 teatab sõnaraamatu-komisjon, et on tulnud loobuda Akermani käsikirja omandamise lootusest, sest et sellega olid seotud tingimused, millega Selts ei saanud nõustuda. 15. II 1861 loeti ette Liivimaa Maanõukogu kiri 16. I, millest selgus, et Seltsi toetuspalve eesti keele sõnaraamatu väljaandmiseks on Liivimaa Rüütelkonna poolt tagasi lükatud. Samal koosolekul tehakse teatavaks, et akadeemik Wiedemanni ise on asunud koostama eesti keele täielikku sõnaraamatut ning paiub luba kasutada Seltsi käsikirjalisi aineid. Selts otsustab Wiedemanni ettevõtet igati toetada. 8. III 1861 esitab past. Sengbusch küsimuse eesti sõnaraamatu väljaandmise kohta ja teatab tema enda poolt selleks määratud lisandist. Samas tõstetakse küsimus, millist tähendust Selts oma sõnaraamatus mõtleks osutada Ahrensi grammatika õpetustele ja kas kogutavaks lisandeks nõutakse kaasuvormide, nimelt sg. ja pl. indef. (ak.) märkimist. Vastatakse, et see küsimus juba ette on lahendatud Wiedemanni programmis, kuid et Selts võtab sõnastikulisi lisandeid ka edaspidi vastu. Sellega õieti lõpebki Seltsi eesti keele sõnaraamatu ajalugu ja edaspidi on juttu ainult Wiedemanni sõnaraamatust. Ülevaate sõnaraamatu väljaandmisloost esitab L. Meyer 22. I 1870 (Sb. 1870, lk. 1—18).

Selles ühenduses vist oleks kohane vähemalt mainida ka Seltsi käsikirjalisi sõnakogusid. Nähtavasti vanim neist on omaaegse Pärnu ja Tori pastori, hiljem praosti H. Vestring'i (1663—1749) „Lexicon Æstthonico-Germanicum“, mis Seltsi omandiks sai 1894. a. algul. Sellest sõnaraamatust oli palju kasu Hupelil tema sõnaraamatu koostamisel. Peale selle leidub Seltsi käsikirjade-kogus veel mitu sõnastikku 18. sajandist.

Eesti-saksa sõnaraamat Wiedemanni poolt välja antud, võtab ÕES käsile **saksa-eesti sõnaraamatu** valmistustööd. 8. V 1874 kõneleb L. Meyer selle sõnaraamatu avaldamise küsimusest. Autorina arvatavasti nähakse M. Vesket, sest 29. V 1874 koosolekul tehakse teatavaks C. Mattiesen'i tingimused Veske sks.-e. sõnaraamatu kirjutamise asjus, mis ka vastuvõetavaks tunnistatakse. Veske poolt ettepanud ortograafiliste uuenduste iäbivaatamiseks moodustatakse 2. III 1877 komisjon koosseisus Meyer, Mickwitz, Niggol ja Blumberg, mis need uuendused varsti heaks kiidab. Siis aga vaibub jutt Veske sõnaraama-

tust kui ka sks.-e. sõnaraamatust üldse. 2. XII 1892 nenditakse Seltsile olevat annetatud L. A. K ö r b e r'i sks.-e. sõnaraamatu käsikiri, 1352 kvartlk. suur. Ergutatud prof. L. Meyeri märkusest, et oleks soovitatav Wiedemanni sõnaraamatu põhjal mingi käepärane saksa-eesti sõnaraamat koostada, hakkas 70-aastane krahv G. M a n t e u f f e l suure hoolega seda mõtet teostama. Ta viis oma töö kuni *n*-täheni, *s*-tähe töötas läbi tema abiline hr. L e m o n i u s. Hoopis alustamata jäid tähed *o*, *p*, *r*, *t*, *u* ja *v*. — 5. XI 1897 mainitakse M. V e s k e kirjandusliku pärandi hulgas ka sks.-e. sõnarm. kavandeid, mis aga täiesti korraldamata. K. A. H e r m a n n i arvates võiksid need tulla arvesse ainult materjalina sõnarm. väljaandmisel. 11. II 1898 rõhutatakse mitmelt poolt sellise sõnarm. väljaandmise vajalikkust ja 2. IX 1898 refereerib krahv M a n t e u f f e l K ö r b e r i käsikirja avaldamise küsimusest, jõudes otsusele, et ilma põhjaliku ümbertöötuseta seda ei saa välja anda. Lõppsõna selle sõnaraamatu valmistusloole ütleb W. S c h l ü t e r järelehüüdes krahv Manteuffelile, Sb. 1909, lk. XIII jj.

Eesti sõnade **etümolooilisi ja leksikograafilisi uurimusi** on esitatud järgmiselt. 19. I 1843 luges past. H o l l m a n n Harglast oma kirjutise *pikne*-sõna tähenduse üle (Verh. I, 2, lk. 36—40). Verh. I, 2 (1843), lk. 26—29 leidub F. F. M e y e r i kirjutis „Über die Zeiteintheilung des Tages und der Nacht bei den Dörpt-Ehsten“. 4. VIII 1848 arutleb dr. H a n s e n küsimust, kas sõnad *Jumal* ja *Dorpat* on fõniikia algupära, ning jõuab eitavale otsusele (Verh. II, 2 [1848], lk. 24 jj.). 3. VIII 1850 esitab kand. S t e i n b a c h lisandi sõna *Reval* (< *röowli ello* — Räuberburg) ja *Oesel* (< *öse ello* — Nachtherberge) etümolooilisele tuletamisele, koostatud eestikeelsetes värssides Saaremaa endise maamarssali P. W. v. B u x h ö w d e n'i poolt. 9. I 1852 loeti akad. S j ö g r e n'i kirjutist V. T. Akaadeemia bulletinis *wifferfaare* nime kohta eestis. 11. II 1853 juhtis S a c h s e n d a h l tähelepanu mõningaile väljendeile nagu „*Benni-nuffi-mehhed*“ = „*foerakoonlajjed*“. 2. IX 1859 esitab stud. J. H u r t tema koostatud sõnastiku „*Kalevipoja*“ kahest esimesest laulust. 1. IX 1871 taas kõneleb J. H u r t Läti Henrikul esinevast sõnast *maleva*. 8. XII 1888 refereerib K. M a s i n g aesti taimenimedest (Sb. 1888, lk. 233—251). 3. III 1920 esitab praost W e s t r é n - D o l l 80 Wiedemanni sõnaraamatus mitte märgitud medikamendi- ja essentsinimetust (Sb. 1912—1920, lk. 169 jj-d). Samal kuupäeval kõneleb prof. L. K e t t u n e n sõna *varrud* tähend-

dusest ja etimoloogiast (vt. E. Kirj. 1920, lk. 56—60) ning A. Saaberki (= Saareste) sõna *sarikas* häälikuloost (vt. E. Kirj. 1920, lk. 60—62). Kaks viimast muide olid esimesed eestikeelsed ettekanded ÕES-is. Eesti sõnu seletab veel J. Mägiste 3. XI 1936 ja 7. III 1934, viimasel puhul kõneldes „Tuletukist ja selletaolistest sõnadest“.

Eesti foneetika ja häälikuloo küsimusi on aruteldud järgnevalt: 3. X 1844 kõneles Faehlmann keelekaashäälikute pehmest hääldusest eesti keeles. 7. II 1862 esitas esimees Seltsile stud. J. Hurda töö „Onomatopoeetica Estonica“, millest 14. III 1862 refereerisid past. Körber ja insp. Mickwitz. Rõhust ja selle suurest tähtsusest fleksioonile ja derivatsioonile eesti keeles kõneles Wiedemann 2. V 1873 (Sb. 1873, lk. 49—52). 6. III 1874 refereeris M. Veske eesti häälikute palatalisatsioonist (Sb. 1874, lk. 50—56). 5. V 1876 kõneles J. Hurt dr. Veske õ-, u- ja e-hääliku vokaalharmoniast võru- ja piikva-eestis, osutades Veske eksimustele (Sb. 1876, lk. 148 jj.). 7. V 1880 esitas Veske oma arvustuse K. A. Hermannii „Der einfache Wortstamm...“ teosest. 5. XI 1886 kõneles Veske konsonantide väljalangemise teel tekkinud diftongidest eestis (Sb. 1886, lk. 240—257). 4. IX 1902 esitati Seltsile C. Hörschelmanni kirjutis „Studien zum Lautwandel des õ im Estnischen“, mis trükiti Sb. 1902, Lisa, lk. 37—49. Eesti keele vokaalharmonia küsimusi arutles 17. II 1930 koosolekul J. Mägiste, kes 2. III 1932 taas kõneles eesti murrete *leidma-*, *lõidma-*, *lääidmä-* ja teistest vastava vokaalivaheldusega sõnadest. 8. XII 1937 refereeris A. Saareste „Konsonantide afektiivsusest geminatsioonist eestis“.

Eesti õigekirjutuse läbikatsumiseks ja kindlakstegemiseks moodustati 5. III 1841 komisjon järgmises koosseisus: praost Heller, Fick, Masing, Kreutzwald, ülemõp. Masing, Gehewe, Faehlmann, Mühlberg, Jürgenson. Komisjon pidi oma tööst aru andma sama aasta augustis. Augustis aga suri Jürgenson. 4. III 1843 kutsus esimees dr. Faehlmann liikmeid jälle kaastõhe eesti keele ortograafia fikseerimiseks kindlate reeglitega, mis trükkis avaldataks ning mida normina käsitatakse. 5. IV 1843 esitas esimees oma arutluse eesti keele ortograafiast Seltsile kaalumiseks. Selts avaldas soovi, et see töö trükkis ilmuks või vähemalt koopiatena liikmetele kättesaadavaks tehtaks. Alles a-l 1852 nägi päevavalgust Fr. R. Faehlmanni töö „Über estnische Orthographie“, Verh.

II, 4, lk. 51—71. 6. VI 1845 esitas past. Reinthal esimese osa oma kirjutisest eesti ortograafia kohta, mille eesmärgiks pidi olema „omapäraseid häälikuid mingi igaühele kergesti nimetatava märgi abil kujutada ja kirjas eraldada“. 5. IX 1845 võttis sama isik eesti keele ortograafia alalt kõne alla konsonantide kahenduse küsimuse. 7. XI 1845 past. Reinthal taas esitab ettepanekuid, kuidas eesti õigekirjutuses otstarbekohast järjekindlust saavutada. 5. II 1847 pidas Röpina praost Heller ettekande konsonantide õigest kahendamisest ja lihtsustamisest kirjas. „Ta põhjendas oma reeglid vahetegemisele konsonandile eelneva vokaali kõrge või madala häälduse vahel, olenemata grammatikates ainuüksi käsitletud vokaalide pikkusest ja lühidusest, sest et need kõigis keelis ka madalal hääldamisel sageli esinevad lühikesena ja vähemalt eesti keeles, ka kui nad kõrgelt kõlavad, tulevad ette pikkadena. Ent ainult kõrge häälduse puhul neile võib järgneda kahekordne konsonant“. 5. III 1847 esitas sama referent täiendeid oma eelmisel koosolekul antud seletusele, et nimelt vokaalide kõrge hääldus rõhulistes silpides põhjustab konsonantide kahendamist. 2. IV 1847 esitas Faehlmann Kreutzwaldi märkmed praost Helli töö kohta eesti ortograafia alalt. 18. I 1851 lõpetas past. Reinthal koosoleku, ära märkides „imelikku praksist, mida kaasaegsed kirjamehed harrastavad eesti ortograafia suhtes, kuigi ei ole puudu juhatusist ja häist eeskujudest, mida silmas pidades lõpuks kord selleski suhtes võiks jõuda teaduslikul alusel põhineva ühetaolisuseni“. 11. IV 1851 luges cand. K. F. Robst esimese osa oma huvitavast kirjutisest eesti õigekirjutuse tolleaegse olukorra ning kirjaviisi uuendamise kohta. 7. X 1859 peeti läbirääkimisi tallinna ja tartu murde ühtesulatamise ning Seltsi poolt vastuvõetud ortograafia ka teistes kui Seltsi väljaannetes rakendamise üle. 4. XI 1859 tsiteeris sekr. sündik Beise arvamiselavaldusi ms. uue kirjaviisi üldise maksmapanemise vajalikkuse kohta. Samal puhul selgitas past. Carl Körber põhimõtteid, mis teda seni olid juhtinud vanast eesti ortograafiast kinnipidamisel, kuid ta ühtlasi väljendas valmisolekut, vastavalt Kreutzwaldi soovile minna üle uuele. 18. III 1864 vaieldi Seltsis jälle eesti sõnade ortograafiast ja etümoloo- giast. 11. XI 1864 andis cand. Hurt aru tema poolt eesti keeles koostatud juhatuses eesti õigekirja kohta (Sühifene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi, OES, Tartu, 1864, 16 lk.). 14. IV 1865 annab J. V. Jannsen Seltsile edasi kolm kirja, mis ta on saanud (eestlastelt) Seltsi poolt

avaldatud eesti õigekirja-õpetuse vastu (Sb. 1865, lk. 17—20). 2. juuniks 1865 on Seltsile saabunud anonüümikiri Tartumaalt uue kirjaviisi vastu. 6. XI 1874 kõneleb H o l l i m a n n *meie* ja *teie* õigekirjutusest, soovitades kirjutada nom-s *meie, teie*, gen-s *meije, teije*, sest et siin $j < t$ (Sb. 1874, lk. 154—157). Lõpuks 6. III 1891 on G. B l u m b e r g i l põhjust meenutada, et 50 a. eest loodi komisjon eesti õigekirja läbikatsumiseks ja kindlakstegemiseks.

Eesti keele vormi- ja tuletusõpetust on aruteldud järgnevalt. 3. IV 1840 pani J ü r g e n s o n koosolekule ette oma ideed eesti noomenite deklinatsiooni parema esitusviisi kohta. 3. IX 1841 mainitakse Jürgensoni järelejäädud käsikirjade hulgas ka üht pooleldi läbitöötatud eesti keele grammatikat, mis antakse läbivaatamiseks past. B o u b r i g i l e. Viimane refereeris 1. X 1841 temale otsustada antud käsikirjade üle, pidades Jürgensoni tööd avaldamiseks mitteküpseks. 7. I 1842 esitas dr. F a e h l m a n n esialgsed andmed oma, eesti keele häälikunihkumise seadustele ja sellega seotud fleksioonile suunatud uurimisist, lubades pideva ülevaate esitada hiljem. 4. III 1842 loeti ette Põlva past. S c h w a r t z ' i kiri, milles viimane avaldas motiveeritud soovi, et Selts fikseeriks reeglid eesti perekonnanimede käänamise kohta, mida võiks võtta püsiva normina. 1. IV 1842 esitas F. arutluse sõnatüve muutmise kohta eesti keeles, pidades silmas tulevast eesti keele grammatikat. (Võimalikult tuleb siin arvesse F. töö „Über die Flexion des Wortstammes in der estnischen Sprache“, Verh. I, 2 [1843], lk. 15—26.) 6. V 1842 luges F. kirjutise eesti perekonnanimede fleksioonist, mille kohta ka past. G e h e w e pikemalt sõna võttis. Pärast elavaid läbirääkimisi ja ühe vastava kirjutise ettelugemist Rosenplänteri Beiträge' st koostati lühike vastus past. Schwartzi küsimusele. 4. XI 1842 esitas F. oma esialgse tallinna-eesti deklinatsioonide teooria, 6. I 1843 taas mingi „omapäraseil vaateil põhineva“ teooria eesti prepositsioonide kohta. 19. I 1843 jätkas F. oma eesti deklinatsiooniteooria lisandite esitamist. 4. III 1843 kõneles F. pluurali määramatust akusatiivist eesti keeles. 5. IV 1843 avas F. koosoleku, lugedes ette end. Kadrina õpetaja erukindralsuperintendent K n ü p f f e r i kirja, mis sisaldas väga rikkaliku kommentaari F. eesti keele konjugatsioonide kavale. 1. XII 1843 esitas F. oma „uue vaate eesti deklinatsioonikaasuste rühmitamise kohta Seltsile viibimatuks otsustamiseks“. 1. III 1844 esitab F. märkmeid eesti keele grammatikate kohta Stahli ja Gutsclaff'i gramm. saatmise puhul

Seltsile Rosenpläneri poolt. 7. VI 1844 tutvustab F. koosolekule Rosenpläneri poolt saadetud väärtuslikke käsikirju, nimelt 1) eesti noomenite deklinatsiooni kohta ühes nende nimestikuga, 2) eesti nominaaldeklinatsioonide uue korralduse katse, 3) verbist, selle tuletamisest ja konjugeerimisest (juurdelisatud kõigi verbide alfabeetilise nimestikuga). A-I 1844 ilmus F. R. Faehlmanni „Über die Declination der estnischen Nomina. I. Allgemeine Declinationslehre (§ 1—6); II. Specielle Declinationslehre (§ 7—21); III. Anhang (§ 22—26)“, Verh. I, 3, lk. 17—61. 2. VIII 1844 loeti ette Hargla past. H o l l m a n n i kirjutis eesti deklinatsiooni uusimate teooriate (Ahrensi ja Faehlmanni) üle (Verh. II, I [1847], lk. 14—22). 18. I 1845 lõpetas dr. F. oma esimehe-avakõne arutlusega käändevormide kindlakstegemisest eesti keeles. 7. II 1845 pidas R ä p i n a praost H e l l e r ettekande teatud keelevormidest, mis eesti keelel ühelt poolt on ja teiselt poolt ei ole ning mis osutavad omapärasele, eesti rahvast vähemalt varemini hingestanud vaimule. 28. II 1845 luges F. oma kirjutise juursõnade omapärasusest ja nende omavahelisest suhtest. (Võimalikult tuleb siin arvesse F-i „Bemerkungen über die Wortwurzellehre der estnischen Sprache“, Verh. II, 1 [1847], lk. 1—14.) Samal kuupäeval pidas praost H e l l e r ettekande oma, Rosenpläneri Beiträges avaldatud deklinatsiooniõpetusest. 7. XI 1845 refereeris F. sidevokaalist eesti keeles. A-I 1846 ilmus tema „Nachtrag zur Declinationslehre“ (Verh. I, 4 [1846], lk. 19—33). 16. I 1847 esitas praost H e l l e r oma märkmed selle teose kohta, kaitstes oma arvamist passiivist ja eesti grammatika peakaasustest (vt. Verh. II, 1 [1847], lk. 23—45). 3. XII 1847 loeti past. A h r e n s i kirjutist eesti deklinatsiooniõpetuse kohta. Samaks koosolekuks oli praost H e l l e r saatnud kirjutise mõningate täiendite kohta F-i kirjutisele sõnajuure-õpetusest. 9. II 1849 oli elavalt kõne all tüvevokaali suhe sidevokaaliga. Eesti keele grammatikaid käsitles 18. I 1852 C. R e i n t h a l. Eesti keele kontrakta-verbidest refereeris 7. XI 1873 M. V e s k e (Sb. 1873, lk. 77—86). 4. XII 1874 käsitles M. V e s k e mitmuse moodustamist eesti keeles (Sb. 1874, lk. 180—183). 6. III 1875 esitab L. M e y e r Seltsile W i e d e m a n n i eesti keele grammatika. 3. IX 1875 refereeris J. H u r t i n e s s i i v i lõpust lõuna-eestis (Sb. 1875, lk. 123—127). 5. V 1876 kõneles sama isik pluraalsest infinitiivi (= partitiivi) lõpust *-sid* eestis. 6. V 1881 refereeris K. A. H e r m a n n eesti sõnakujudest, mis on tekkinud lühenemise teel (Sb. 1881, lk. 83—91). 7. X 1881 kõneles M. V e s k e tähelepanuväärivatest vormidest „vanimas eesti raamatus“

(Stahli kodu- ja kirikuraamatus) [Sb. 1881, lk. 171—183]. 4. XI 1881 selgitas sama uurija mõningaid verbivorme eesti rahvalauludes (Sb. 1881, lk. 212—215). Samal teemal ta uuesti võttis sõna 3. II 1882 (Sb. 1882, lk. 33—50). 2. V 1884 tutvustab K. A. Hermann oma eesti keele grammatikat (Sb. 1884, lk. 116—119). 28. XI 1884 refereerib sama uurija tuletus- ja fleksiooni-elemendist *-da* eesti keeles (Sb. 1884, lk. 286—296). 17. III 1886 tutvustab L. Meyer J. Hurda doktoritööd *ne-lõpuliste noomenite kohta*. 1. II 1889 kõneleb K. A. H. eesti *i-lõpulistest adverbidest* (Sb. 1889, lk. 45—48).

Eesti süntaksit on käsitletud järgnevalt. 15. I 1848 pidas Puhja past. A. Hollmann ettekande ja avaldas Verh. II, 2 (1848), lk. 1—20 töö „Bemerkungen über den Nominativ, Genitiv und Accusativ im Estnischen“. Selle kohta esitas oma märkmed praost Heller 19. I 1849 koosolekul. 8. IX 1848 tsiteeris dr. Hansen J. Grimm'i saksa keele grammatikast mõnda genitiivi partitiivsest tähendusest ühenduses läbirääkimistega Seltsis selle aine üle eesti keeles. 28. V 1874 kõneles Wiedemann objektist eesti keeles (Sb. 1874, lk. 104 jj.). 6. II 1880 esitati Seltsile J. Hurda töö „Über die estnischen Partikeln *ehk* und *või*“, mis avaldati Verh. X, 3 (1880), lk. 37—104. 4. XII 1896 refereeris K. A. Hermann oma esimesest eestikeelsest eesti keele lauseõpetusest (Sb. 1896, lk. 134 jj-d).

Eesti murretest, nende suhetest omavahel ja kirja-keelega on olnud juttu järgnevalt. A-l 1839 kõneles eesti murretest past. Gehewe, samal a-l eesti keele mõlema peamurde tekkimisest insp. Jürgenson. (Vt. „Über die Entstehung der beiden Hauptdialekte der estnischen Sprache“, Verh. I, 1 [1840], lk. 19—25.) Algul kõnelnud kõik eestlased tartu keelt. Harjumaal tekkinud tallinna keel pärast taanlaste vallutust ja levinud laiemaltki. 5. IV 1839 refereeris past. Boubriig eesti murretest, nende lähendamisest ja ühendamisest. 4. VI 1841 oli Faehlmanni kõne teemaks „Eesti ja saksa keele mõningaist sisemaalistsist erinevusist“. 19. I 1849 kõneleb F. ühest „seni mitte tähelepandud, kuid väga vajalikust keeleuurimise osast, niinimetatavast keelegeograafiast“. Ms. ta juhib tähelepanu 1) teatud foneetilisele omapärasustele, nagu *õ* Peipsi ääres, 2) asjaolule, et ja kui-võrd piiblikeele grammatika erineb kõnekeele omast, 3) sidevokaali suuremale või vähemale tähtsusele eri murretes, ja 4) linnarahval märgatavale lödvemale deklinatsioonitüübile. 1. XI 1850 koosoleku lõpul loeti mõnda eesti murrete kohta. 5. VI 1852 vaieldi palju eesti keele murdevahede üle ja tä-

hendati muu hulgas, et kunagi keegi vaimukas mees oli eesti keele peamurdeid — tallinna ja tartu murret — võrrelnud kreeka keele joonia ja dooria murdega. 3. V 1868 märkis *Wiedemann* Seltsi koosolekul, et *Y. Koskise* järgi leiduvat lõuna- ja põhja-eesti murde vastuolule analoogiaid soomes (eTall. olevat lähem smLäänele, eTrt. — smIdale). *W.* ühtlasi käsitles tallinna ja tartu keele erinevusi ning osutas kahe eesti-kirjakeele ohtlikkusele. Eesti kirjakeelest ja murretest kõneles *W.* jälle 27. V 1870 (Sb. 1870, lk. 59—66, *Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache*, Verh. VII, 1 [1871], lk. 57—80). Edasi esineb nimelt *M. Veske* Seltsi murdeuurijana, vt. tema „Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. I Aus dem Pleskauschen und Werroschen (Verh. VIII, 3 [1876], lk. 40—64). II Aus Wierland (tsit. t., lk. 65—84 ja Verh. VIII, 4 [1877], lk. 1—29). III Über die Witebskischen Esten“ (Verh. VIII, 4, lk. 29—32). Hargla murdest refereeris *M. V.* 4. III 1876 (Sb. 1876, lk. 83—84). 1. IX samal a-l ta esitab aruande oma suvisest uurimisreisust, milles käsitleb Tartumaa põhjaosa, Ida- ja Kesk-Eesti murdeid (Sb. 1876, lk. 161—169). Hiiu murdest kõneles *Veske* 5. X 1877 (Sb. 1877, lk. 110—113). Samal koosolekul ta andis üle Jakob *Kõrv'i* kodavere keelenäited, mis aga järgmisel (2. XI 1877) koosolekul leiti mitte sobivat Verh.-sarjas avaldamiseks. 8. X 1884 andis *Veske* aru oma Virumaale tehtud suveraisu tulemustest ja 7. XI samal a-l ta kõneles *Lüg* rannamurdest (*Der Strandwierländische Dialekt im Kirchspiel Lughusen*, Sb. 1884, lk. 268—282). — 5. XII 1934 esitas *J. Mägiste* tähendusõpilisi märkmeid setu murde puhul. 1938. a. algul lõpuks avaldas *ÕES* oma esimese eesti muredetekstide valimiku: *V. Niilus'e* „Choix de textes dialectaux Leivu“, Aastaraamat 1936, lk. 93—163. Seals., lk. 260—300 leidub *M. Toomse* töö „Son correspondant à l'occlusive dentale après une syllabe inaccentuée dans les dialectes littoraux de l'Estonie du nord-est“.

Eesti vana kirjakeelega on Seltsis rohkesti tegeldud. 11. IV 1851 refereeris esimees past. *C. Reinthal* Vene Teaduste Akadeemia filol.-ajaloo klassi bulletääni VIII köites ilmunud *Bacmeister'i* keelenäite eestikeelsetest tõlgetest (dr. *Faehlmannilt*, *Vastseliina* past. *Masingilt* ja *Ed. Ahrensilt*) ja asus mõne seal esitatud seiga suhtes kahtlevale seisukohale. 6. VI 1851 luges esimees taas katkendeid (kellegi teise) kirjutisest „Auch einige Bemerkungen zu den ... neuen ehstnischen

Übersetzungen der Bacmeisterschen Sprachprobe nebst späteren Bemerkungen dazu“. 8. XII 1854 esitas mag. Korooll hr. Lagose tehtud saksakeelse tõlke „Käsu Hansu nutulaulust“. Oma esimehe-avakõnes 18. I 1890 esitab L. Meyer ühe pulmalaulu 18. saj. teiselt poolelt (Sb. 1890, lk. 1—18). 3. X 1890 teatab sama isik Tallinna Linna-archiivis leiduvatest eestikeelsetest jutlustest, millest V. Reiman refereerib 8. XII 1890 (Das älteste Denkmal estnischen Schrifttums, Sb. 1890, lk. 97—119). Verh. XV (1891), lk. V—LIV, 1—341 ilmusidki „Neununddreissig estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606. Mit einem Vorwort von Wilhelm Reiman“. 5. II 1892 kõneleb V. Reiman teemal „Münchener Handschrift der reval-estnischen Uebersetzung des Neuen Testaments“. 4. XI 1892 esitatakse Seltsile ära kirik eestikeelset „Üldisest pihist“, mille originaal leidub Müncheni Riigiraamatukogus. Sb. 1893, lk. 104—105 avaldas V. Reiman „Juramentum der Vndudeschen“ (1570). Edasi ilmusid järgmised ulatuslikumad vana kirjakeele väljaanded: „Acht estnische Volkslieder aus Herders Nachlass und dreizehn aus Wielands Teutschem Merkur (1787) nebst mehreren alten Hochzeitsgedichten in estnischer Sprache“ (Verh. XVI, 4 [1896], lk. 237—317); — „Joachim Rossignus, Südestnische Übersetzung des lutherischen Katechismus, der Sonntagsevangelien und -Episteln und der Leidensgeschichte Jesu nebst einem Anhang in das Südestnische übersetzter Kirchenlieder und Stücke der Agende. Mit einer Einleitung von Wilhelm Reiman...“ Verh. XIX (1898), lk. III—LIV, 1—273; — „Zehn estnische Predigten aus der Mitte des siebenzehnten Jahrhunderts. Mit einer Einleitung von Wilhelm Reiman“, Verh. XX (1899), lk. V—XVII, 1—77. Lõpuks mainitagu veel, „Tunnistust Sigismundus Awerbach'ile“ (1589), pealkirja all „Ein altestnisches Schriftdenkmal aus dem 16. Jahrhundert“, välja andnud V. Reiman, Sb. 1901, lk. 185—195. Üriku avastas linna-archivaar H. Lichtenstein (vt. Sb. 1901, lk. 47 jj.).

Eesti keele kui kirjanduse keele küsimusi on korduvalt aruteldud. Et nende käsitlemine pigemini kuulub kirjandusteaduse alale, mainitagu siinkohal ainult seda huvitavat fakti, et 1. XII 1848 kanti ette üks muusikale-seatud eesti ood asklepiadese mõõdus (arvatavasti oli see Faehlmanni „Suur on Jumal so ram...“). Sel teel taheti näidata, kuidas eesti keel sobib antiikse meetrumi ja muusikalise käsitlusega.

Tegeliku keelepruugi analüüsi on harrastatud eriti

Seltsi algusaegadel. Nii käsitles Väike-Maarja past. Knüpfers arvat. 1838. a-l Seltsis Lindfors'i 1838. a. kalendri eestikeelseid kirjutisi. 18. I 1841 loeb Väandra past. Körber mõned eestlaste kirjutatud kirjad kui ka mõned eesti naiste palved. 2. XII 1842 esitas F a e h l m a n n ühe eesti rahvalaulu originaalis ja saksakeelses tõlkes ning andis keelelisi seletusi selle kohta. 4. III 1848 loeti üht Seltsile saadetud kirjutist tol ajal ilmuvast rahva-ajakirjast², selles nenditavaist murretest ja ortograafiast. 6. XII 1850 refereeris ase-esimees R e i n t h a l eesti kirjanduse mitmest uuemast tootest, nende väärtusest ja kasust kui ka neis kasutatud õigekirjutusest. 7. II 1862 selgitas Anseküla past. Körber, missugused põhimõtted teda on juhtinud eesti rahvakirjanduse koostamisel, ning rõhutas suurt kuristikku tavalise kirjaviisi ja rahva kõneviisi vahel.

Ühenduses eelmisega võiks veel esile tõsta tõlkimisprobleemide käsitlemist Seltsis. 6. I 1844 esitab past. Körber sen. Võnnust Seltsile kaalumiseks nimestiku võõrastest, eesti keeles vaevaga edasiantavaist sõnadest, millele ta oli juurde lisanud nende kõige otstarbekama tähistusviisi. 6. VI 1879 kõneleb W i e d e m a n n tõlgetest üldse ja eesti tõlgetest eriti, tuues huvitavaid näiteid mitmesuguste vääratuste kohta (Sb. 1879, lk. 132—143). 17. III 1886 taas refereeris L. Meyer J. Hurda tõlgitud „Kohtuseadustest“.

Siinkohal oleks veel rõhutada, et Selts oma algusaastail ise võimsasti arendas eesti kooli- ja rahvakirjandust, avaldades ms. past. G e h e w e eesti lugemiku, K r e u t z w a l d i „Sipelga“ jne. Ka kavatses Selts omal ajal välja anda saksa keele õppe- ja lugemisraamatut eestlastele, ent sellest ei saanud asja.

Läänemere-soome keeli üldisemalt ning võrdlevalt on käsitletud järgnevalt. J. L. v. Parrot'i „Versuch einer Entwicklung der Sprache, Abstammung, Geschichte, Mythologie und bürgerlichen Verhältnisse der Liwen, Lätten und Eesten“ leiab valjut arvustamist dr. H a n s e n'i poolt, Verh. I, 2 (1843), lk. 53—62. 2. VIII 1844 külastas Seltsi dr. E. L ö n n r o t, kes ühtlasi esitas alguse ühest oma tööst, mille eesmärgiks oli soome ja eesti deklinatsiooni- ja konjugatsioonivormide võrdlemine. Tal lubati kasutada Seltsi leksikaalseid kogusid tööks soome leksikoni kallal. 3. X 1844 koosolekuks saatis L ö n n r o t Seltsile käsikirjalise kogu vanasõnu soome, eesti, lapi ja tšuudi (vepsa) keeles. 2. VIII

² Mida nimelt sellega mõeldi, ei selgu lühisõnalisest mainingust.

1844 pidas dr. H a n s e n ettekande ja esitas hiljem Verh. I, 4 (1846), lk. 13 märkusi eesti, soome ja lapi väljendite kohta 8 ja 9 tarvis, mis on samaselt liidetud nagu *duodeviginti* ja *undeviginti*. 2. IV 1847 kaitseb dr. H a n s e n arvsõnade üteteja (ühhefja) ja kateja (kahhefja) „loomulikku tuletamist“ Tycho M o m m s e n'i katse vastu (Höfers ZSpr. I, 2, lk. 261—263) esimest nagu *novem* < *novus* seletada ning esitab Seltsile Sjögreni seletuskatse lõpu *-ksa* kohta (Verh. II, 1 [1847], lk. 46). 5. XI 1847 loeti ette Räpina praosti H e l l e r i poolt saadetud, dr. Hanseni omast erinev seletus eesti ja soome *kaheksa-* ja *üheksa-*sõna kohta. 13. IV 1849 loetakse ette L ö n n r o t i kiri, milles puudutatakse soome sõnaraamatu väljatöötamise küsimusi ning kus on juttu ka uuest Kalevala-laulude väljaandest. 16. III 1855 tsiteerib lekt. C l e m e n z Vene Keiserl. Geogr. Seltsi Vestnik'ust saksa keeles üht selles sisalduvat kirjutist soome rahva alg-asukohtade üle. 6. IV 1855 teatatakse K. N e u s'ilt saabunud kirjutisest läänemere-soome keelte liht-arvsõnade kohta, mis 8. VI 1855 ette loetakse (vt. Verh. III, 2 [1856], lk. 86—101). Hiljem esitas N e u s uue käsikirja „Über westfinnische Pflanzennamen“, mida 2. X 1868 arutles J. H u r t ja 6. XI 1868 prof. L. M e y e r. Edasi järgneb rida referaate läänemere-soomlasi puudutavaist uurimustest. Nii refereeris B l u m b e r g 5. V 1876 A. Ahlqvist'i teost „Culturwörter der westfinnischen Sprachen“ (Sb. 1876, lk. 149—152). 4. VI 1877 koosolekul tsiteerib Veske Virchow' väljendisi soome keele ilu kohta (Sb. 1877, lk. 89 jj.). 3. V 1878 esitati N. A n d e r s o n i kirjutis sm. *-nen* ~ *-sen*, e. *-ne* ~ *-ze* lõpu kohta (Sb. 1878, lk. 114). 5. IX 1884 tutvustab L. Meyer A. L u d w i g'i tööd „Über die Nominativbildung *-nen* im Finnischen von Nominalstämmen auf *se*“ (Sb. 1884, lk. 175). 5. II 1891 refereerib M. L i p p S e t ä l ä tuntud ÄH-teost. 2. IV 1897 käsitleb K. A. H e r m a n n eesti keele sugulust soome keelega (Sb. 1897, lk. 75—94). 12. III 1908 ja 7. X 1909 tutvustab W. S c h l ü t e r Seltsile mõningaid kirjutisi soome keele alalt. 2. XII 1909 kõneleb dr. G. v. S a b l e r sõnajuurtest lmsm. ja e. keeles. 5. X 1921 võtab W e s t r é n - D o l l arutusele Thomas Hiärn'i eesti ja liivi keele (Sb. 1921, lk. 34—41). 5. XII 1923 refereerib prof. K e t t u n e n lmsm. keelte grammofonilistest keelenäidetest. 10. IV 1929 esineb prof. M ä g i s t e ettekandega naissoo tuletuslõppude jälgedest lmsm. keelis. 18. I 1932 kõneleb prof. M a r k teemal „Zum verbum substantivum im Ostseefinnischen“ (Sb. 1932, lk. 1—41). 1. II 1933 refereerib prof. M ä g i s t e „Ühest

lääne-soome murrete astmevahelduse erandnähtest“. Aastart-
1936, lk. 177—244 ilmus sama uurija kirjutis „Der
ostseefinnische *Osmo* und seine Sippe“.

Üksikuid lmsm. keeli ning rahvaid on vaadeldud järg-
nevalt:

Liivlased. 3. V 1841 koosolekuks oli Laiuse pastor
Jannau Seltsile saatnud liivi sõnade ja lausete kogu, millest
juba pealiskaudsel silmitsemisel selgunud Kuramaa ranniku
liivlaste lähedane sugulus Salatsi liivlastega. 7. I 1842 an-
nab dr. Hansen Seltsile üle lääne-liivlaste keelenäi-
dete uue kogu, temale saadetud Ance past. Hillner'i
poolt. 1. IX 1843 esitas past. Hillner Seltsile kel-
legi liivlase mitmed liivikeelsed kirjandid. Past. H. avaldas
arvamist, et liivlased on tulnud Saaremaalt, nende rahvus ja
keel aga on osalt muudetud ümbritsevate lätlaste poolt. 13.
XI 1857 loeti ette Piza past. K a w a l l'i arutus rannaköster
Prinz'i tehtud Lutheri katekismuse kolme peatüki ja ühe
laulu liivikeelsest tõlkest. 11. III 1859 palus akad. W i e d e -
m a n n temal lubada kasutada Seltsile kuuluvaid, osalt juba
akad. J. A. S j ö g r e n i poolt kasutatud, osalt pärast viimase
surma lisaks-saadud liivi keele kohta käivaid käsikirju, nende
jätkuvaks avaldamiseks. See soov otsustati rahuldada. Sa-
malaadne palve esitati ja rahuldati uuesti 15. IV 1859. 14. VI
1889 refereeris M. L i p p liivlastest (Sb. 1889, lk. 88—106).
2. III 1905 käsitles dr. O. K a l l a s küsimust: „Kas kõnel-
dakse Liivimaal veel liivi keelt?“ (Sb. 1905, lk. 63—67). —
1936-ndal a-l ilmusid O. L o o r i t s a toimetusel „Volkslie-
der der Liven“, ÖESToim. XXVIII, lk. I—XXIV, 1—688.

Vadjalased. 3. XI 1854 kõneles cand. A. A h l -
q v i s t Helsingist Peterburi kubermangus elutsevaist vad-
jalasist, keda ta pidas „mitte soomlasteks, vaid eestlasteks,
ning kinnitas oma oletust rohkete sõnade ja gramm. vormi-
dega“. 9. V 1856 refereeris dr. S c h u l t z Ahlqvistist ja
tema saavutistest soome keeleteaduse alal ning luges ette
tema vadja gramm. sissejuhatuse. Sb. 1933, lk. 1—85 aval-
das P. A r i s t e „Wotische Sprachproben“. Samalt autorilt
ilmus Sb. 1935, lk. 1—40 „Two Old Vocabularies of the Votic
Language“.

Kreevinid. 10. V 1839 loeti ette prof. B u n g e kir-
jutis kreevinite kohta. 7. X 1870 tsiteeritakse W i e d e -
m a n n i kirjast, et kreevinite keel ei ole ei eesti ega soome
murrak, vaid mõlemaga sugulane iseseisev keel. 4. II 1871
teatatakse, et Wd. on Vene Teaduste Akadeemia istungil esi-
tanud uurimuse kreevinite kohta. 2. VI 1871 refereerib Wd.

ise oma parajasti trükitavast tööst kreevinite üle (Sb. 1871, lk. 48—52).

Kaugemaid sugulaskeeli ja nende sugulussuhteid on käsitletud järgnevalt. 21. I 1842 esitas dr. Hansen ülemõpetaja Wiedemanni poolt Tallinnast saadetud kirjutise: „Über das Verhältniss der Magyarischen Sprache zu der Finnischen und zu der Esthnischen insbesondere“. 5. V 1843 kõneles dr. Hansen Possart'i teosest „Kleine Lappländische Grammatik mit kurzer Vergleichung der Finnischen Mundarten“, osutades, et see on väärtusetu kompilatsioon. 1. IX 1843 juhib esimees (Faehlmann) liikmete tähelepanu soome(-ugri) keelte uuele teorialle, nn. vokaalharmooniale ja teatab, et ülemõp. Masin'g sellega tegeleb ning oma uurimise tulemusist Seltsile lähemal ajal aru annab. 1. XII 1843 koosolekuks oli Wiedemann saatnud kirjutise, mis sisaldas märkmeid H. C. v. der Gabelentz'i sürijani grammatika põhijoonte kohta. Samal koosolekul esitas ülemõp. Masin'g oma vokaalharmonia-teooria, osutades selle olemasolu tartu-eesti keeles ja puudumist tallinna-eestis. 1. III 1844 andis dr. Hansen ülevaate soome(-ugri) rahvaste levikust Šafarik'i kaardi (Praha, 1842) põhjal ning lisandas sellele ülevaatele mõnda mordva grammatikast. 1. X 1847 loeti ette prof. W. Schott'i (Berliinist) kiri, milles ta teatab oma soome ja eesti keele võrdlusist mongoli, mandžu ja tunguusi keelega. Eriti ta esitab mõningad märkmed mõistatusliku looma *tarvas*'e kohta, keda mainitakse Kalevala 30. laulus. 1. XII 1848 refereerisid Faehlmann ja Hansen H. Kellgren'i teosest „Grundzüge der finnischen Sprache...“, kusjuures eelmine eesti keele mitteamestamist tõstis esile olulise puudusena. 2. III 1849 kõneles prof. Kruse keldi keelte sugulusest eesti keelega. 13. V 1864 selgitas akad. Wiedemann tema poolt kolmes Matteuse evangeeliumi tõlkes kasutatud diakriitilisi märke ja käsitles mõningaid soome (= soome-ugri) murrete omapärasusi. 4. V 1866 kõneles L. Meyer Wiedemanni ersa-mordva grammatika ilmumise puhul mrde asendist nn. soome keeleperekonnas. 7. IV 1871 tsiteerib L. Meyer P. Hunfalvy kirja, milles käsitletakse *tema on* ja *tema ei ole* küsimust, ning kus seletatakse: *ole* = verbi tüvi. *e. on* = sm. *on* = ung. *van* (Sb. 1871, lk. 30 jj.). 31. V ja 1. XI 1872 esitas L. Meyer Lucien Adami'i töid uurali-altai keelte kohta (ajakirjas *Revue de Linguistique et de philologie comparée*). 8. V 1874 refereeris Veske O. Donne'r'i soome-ugri keelte võrdlevast sõnaraamatust. 1875-ndal a-l ilmus Veske uurimus

„Über die historische Entwicklung der finnischen Sprachen im Vergleich mit den indogermanischen und über die Methode der estnischen Grammatik“, Verh. VIII, 2, lk. 13—26. 6. X 1876 otsustatakse N. Anderson'i „Probe einer vergl. Gramm. der ugro-finnischen und indo-europäischen Sprachen“ Seltsi Verh.-sarjas avaldada. 1879 ilmubki nimetatud autorilt teos „Studien zur Vergleichung der indogermanischen und ugrofinnischen Sprachen“, Verh. IX, 1, lk. 49—370. 18. I 1877 peetud esimehe-avakõnes puudutab L. Meyer keele ja tõu suhet, keelesugulust, indo-euroopa ja soome-ugri sugulust (Sb. 1877, lk. 1—26). 1. XI 1878 tutvustab L. Meyer koosolijaile Budenz'i teost ugri keelte hargnemisest. 7. XI 1879 tsiteerib esimees P. Hunfalvy kirja, milles viimane teatab oma uurimusist ungari vanema ajaloo alal ning avaldab kahtlusi aaria ja nn. turaani keelte suguluse kohta. 2. IV 1880 esitas L. Meyer Seltsile Wiedemanni sürj.-sks. sõnaraamatu ja tõstis esile selle suurt teaduslikku väärtust (Sb. 1880, lk. 68—70). 11. III 1881 pidas K. A. Hermann ettekande mandžu keelest, võrreldud eesti ja soome keelega (Sb. 1881, lk. 38—58). Oma arvustavad märkmed selle ettekande kohta saadab Schott 3. VI 1881 (Sb. 1881, lk. 110 jj., vt. ka Sb. 1882, lk. 136 jj.) koosolekuks. 3. VI 1881 kõneleb K. A. Hermann tunguusi ja soome-eesti keele võrdlemisest (Sb. 1881, lk. 111—125), 3. X 1884 esitab L. Meyer Wiedemanni sürj. keele grammatika ja 28. XI 1884 H. Winkler'i teose „Ural-altaische Völker u. Sprachen“. 4. IX 1885 kõneleb Veske ung. keele sugulusest e. ja sm. keelega (Sb. 1885, lk. 187—203 ja 274—285). 18. I 1887 refereerib L. Schroeder Th. Koepen'i kirjutisest i.-eur. ja sm.-u. algsuguluse kohta (Sb. 1887, lk. 20—28). 9. III 1888 esitab L. Schroeder J. Jung'i käsikirja samakõlalistest sõnadest osseedi ja soome sugu keeltes. Sama ainet riivab L. Schr. veel 4. X 1889 (Sb. 1889, lk. 117—119). 6. III 1891 kõneleb N. Anderson „Ühest ostjaki keele-mälestusmärgist“, nimelt *Togota*- ehk *Togata*-jõenimest (Sb. 1891, lk. 81—85). 27. V 1892 juhib M. Lipp tähelepanu E. N. Setälä teosele „Lisiä suomalais-ugrilaisen kielen tutkimuksen historiaan“. 4. XI 1892 refereerib K. A. Hermann türgi keele võrdlemisest sm. ja e. keelega (Sb. 1892, lk. 99—110). 7. IV 1893 esitatakse N. Andersoni „Wandlungen“-teos (Sb. 1893, lk. 49 ja 51). 18. I 1894 riivab L. Meyer esimehe-avakõnes ms. i.-eur. ja sm.-u. keelte suguluse küsimust (Sb. 1894, lk. 1—26). Selles kõnes puudutatud soome-ugri keeltele iseloomustava

väljendi „ei ole“ puhul esitavad märkmeid 4. V 1894 dr. E t z o l d ja 3. V 1895 H. L e z i u s. 7. XII 1894 kõneleb K. A. H e r m a n n „Hiina keele sugulusest ugri keeltega, eriti sm.-e. keelega“ (Sb. 1894, lk. 167—180). 14. V 1897 refereerib sama uurija taas sumeri keele sugulussuhtest ugri-altaiga (Sb. 1897, lk. 103—134). 8. II 1928 kõneleb prof. J. M a r k personaal-pronoomenitest ja personaalsufiksitest sm.-u. keeltes (vrd. J. M a r k, Das System der Possessiv-suffixe in den uralischen Sprachen, Sb. 1929, lk. 50—62). 11. XII 1929 refereeris sama teadlane sm.-u. keelte uurimisest praegusel Venemaal. 7. V 1930 tutvustas V. E r n i t s prof. dr. P. B u j n a k'i uurimusi sm.-u. keelte alal. Sb. 1932, lk. 112—120 leidub Ö. B e k e kirjutis „Die Kollektivzahlwörter im Tscheremissischen“. 4. V 1932 kõneles dr. J. G y ö r k e tunnusetu possesiivsuse-väljendist sm.-u. keeltes. 1. III 1933 refereeris prof. J. M a r k arvsõnust *kaks* ja *kolm* sm.-u. keelis. 18. I 1934 pidas J. M a r k kõne teemal „Permi keelte *ś*-käänete seletuseks“ ja 28. II 1934 esitas sama uurija morfoloogilisi uudisküsimusi sm.-u. keelte alalt. 18. I 1935 kõneles J. M a r k objektiivsest konjugatsioonist sm.-u. keeltes ja 18. I 1936 samojeedi keelte deklinatsioonist võrreldes sm.-u. keelte omaga.

Germaani keeli on ÕES-i koosolekuil käsitletud järgnevalt. 4. VI 1847 esitab prof. K r u s e mõned ruhnu keelenäited, neid võrreldes taani, rts., alamsks. ja sveo-gooti keelega. 8. X 1869 koosolekul arvustab L. M e y e r Riias ilmunud teost „Vortrag über das deutsche Idiom in den baltischen Provinzen“. 4. IV 1873 esitas dr. R ü h l mõtteid balti-saksa keele kohta ühenduses S a l l m a n n'i töödega saksa murdest Eestis. 18. I 1874 kõneleb esimees prof. L. M e y e r v. D i t m a r'i alamsaksa käsikirjast (Sb. 1874, lk. 4—17, vrd. dr. A. L ü b b e n'i arvamisavaldust seals., lk. 68). Prof. H a u s m a n n kõneleb 2. X 1874 S c h i l l e r'i ja L ü b b e n'i kesk-alamsaksa sõnaraamatust ja 7. V 1875 „Verein für niederdeutsche Sprachforschung“ tegevusest. 18. I 1880 pidas L. M e y e r ettekande gooti keelest (Sb. 1880, lk. 3—25). Dr. W. S c h l ü t e r avaldas „Meisters Stephans Schachbuch, mittelniederd. Gedicht des 14. Jh.“ — teksti (Verh. XI, 1883) ja glossaari (Verh. XIV, 1889). 6. VI 1884 kõneles prof. S t i e d a teemal „Die Erklärung einiger Ausdrücke in unserer alten Handelssprache“ (Sb. 1884, lk. 168—170). W. v. G u t z e i t'i teoset „Wörter-schatz der deutschen Sprache Livlands“ on L. M e y e r refereerinud koguni kuuel puhul, vastavalt selle väljaande eri

vihkude ilmumisele: 12 XI 1869, 2. XI 1877, 1. X 1886, 2. IX 1887, 14. VI 1889 ja 1. II 1895. 18. I 1893 analüüsib L. Meyer väljendeid *gratulieren* ja *Glück wünschen*. 18. I 1901 kõneleb W. Schlüter Th. Braun'i teosest „Untersuchungen auf dem Gebiete goto-slavischer Beziehungen“, tehes ekskursi aestii'de kohta (Sb. 1901, lk. 1—42). 3. XII 1903 refereerib sama isik K. Helm'i kirjutisest sõna *Hansa* kohta ja 1. XII 1904 C. Nörrenberg'i arutlusest „Was bedeutet Nord?“ 3. III 1920 refereerib Hasselblatt dr. Bruiningk'i kirjutisest „Deutsch-baltische Sprachaltertümer“, eriti sõnadest *Spicker* ja *Timpfeck* (Sb. 1912—1920, lk. 114 jj-d). 7. IV 1920 kõneleb A. Westrén-Doll „Über niederdeutsche Nachklänge in der deutsch-baltischen Mundart“ (tsit. t., lk. 121 ja 176—180). Balti-saksa murdesõnade kogumist arutellakse 5. V ja 8. XII 1920 koosolekuil (tsit. t., lk. 123 ja 135). Balti-saksa provintsialisme käsitleb F. v. Keussler'i 1./2. IX 1920 ettelõetud kirjutis ja 8. XII 1920 esitatud kiri. 6. X 1920 vaieldi sõna *Spann* üle (Sb. 1912—1920, lk. 131). Balti-saksa sõnaraamatu toimetamine jääb pärast prof. Vasmer'i Leipzigiisse siirdumist prof. Wigeti ülesandeks (Sb. 1921, lk. 2). Viimane kirjutab Sb. 1926, lk. 27—47 „Zur Vorgeschichte des deutschbaltischen Wörterbuchs“. 2. II 1927 refereerib Wiget dr. O. Masingi tööst alamsaksa elementide kohta balti-saksa kõnekeeles ja 6. IV 1927 ta esitab märkmeid dr. O. Mivastusele.

Sõna „estnisch“ ortograafia on Seltsi korduvalt huvitanud. Nii loeti ette 2. VI 1848 kirjutis sellest küsimusest ja 6. XII 1850 esitati jälle märkmeid selle sõna õigekirjutuse kohta. 19. I 1853 pidas C. R. Santo ettekande samast küsimusest ning ühtlasi esitas ühe Kreutzwaldi poolt Võrust saadetud kirjutise. 2. XI 1860 oli arutusel dr. Gahlnbäck'i samateemaline kirjutis, esitati mitmesuguseid vaateid, riivati ka sõna etümoloogiat. Pikema kaalumise põhjal jõudsid kõik ühisele otsusele, et tuleb kirjutada *Esten*, *Estland*, *estnisch*.

Muist **indo-euroopa keeltest** on olnud juttu järgnevalt. Seltsi omandiks saanud käskkirjade hulgas mainitakse 2. XI 1849 surnud dr. Hanseni pärandist läti keele vormiõpetust ja riiginõunik Rosenberger'i lt. keele konspekti. Kuramaa lätlaste algupära käsitleb Döring oma 2. XII 1881 peetud ettekandes (Sb. 1881, lk. 228—239). Lt. sõna *glihsis* 'merivaik' etümoloogiat tsiteerib W. Schlüter 3. XII 1908. Samal koosolekul refereerib J. Endzelin

Kasimir Buga aistide-uurimusist. — Past. emer. K ö r b e r pidas 4. XI 1870 lühikese ettekande slaavi nn. glagoliiti tähestikust. Pikema kõnega „Zum Handbuch der griech. Etymologie“ esines L. M e y e r 18. I 1896 (Sb. 1896, lk. 1—26).

Türgi ja mongoli keeli on käsitletud järgnevalt. 9. XI 1856 refereeris lektor C l e m e n z huvitavat S b o j e v'i tähelepanuväärivast teosest Kaasani kubermangu võõrashõimude, eriti tšuvašside [burtasside] kohta ja autori riinakatutest Wiedemanni tšer. keele grammatikale. 7. IX 1860 loeti dr. D u h m b e r g'i (Barnaul'ist) teateid Altai ümbruse kalmükkidest, nende keelest ja rahvaluulest dr. R a d l o f f'i andmete põhjal. Viimasele saadetakse eesti keele uurimisse puutuvad Seltsi trükised. 15. IX 1861 on jälle juttu R a d l o f f'i uurimistööst. 11. II 1898 refereerib J. J u n g O r k h o n i kirjamärkidest „Suomen Museo“ andmeil (Sb. 1898, lk. 34—41).

Muudest keeltest on olnud juttu järgnevalt. 8. II 1856 puudutatakse h e r u u l i d e e. v e r u u l i d e keelt, mida omal ajal arvati olevat lt. ja led. keele sugulane. — K u r e l a s t e keelt käsitlesid 2. II 1921 M. V a s m e r ja L. K e t t u n e n, 5. V 1937 dr. V. K i p a r s k y³. — Dr. H a n s e n käsitles 9. VI ja 4. VIII 1843 Herodotos'el esineva rahvanime *μελαγχλαίροι* küsimust, püüdes selgitada selle rahva elukohti ja kas nendena tuleks mõista eestlasi. — S k ü ü t i d e probleemi arutles dr. H a n s e n 6. XI 1843 koosolekul, leides, et sküüdid ei kuulu soome ega slaavi, vaid mongoli rahvaste perre. Keelalisi seiku ta käsitles oma teises ettekandes 2. V 1844. Hiljem puudutas sküütide keelt M. V a s m e r 2. III 1921.

T š u u d i d e s t kõneles dr. S c h r e n c k 11. II 1853, juhtides tähelepanu sellele, et venelastel esinevat nime t š u u d i d ei saa alati pidada käivaks soomlaste või nende sugulasrahvaste kohta, vaid sellega tähistatavat iga venelaste mitte tuntud võõrast rahvast. Hiljem on tšuudide küsimust käsitelnud V. E r n i t s 7. III 1934.

Laensõnade uurimine. 3. I 1845 pidas Seltsi esimees (Faehlmann) ettekande samakõlaliste e. ja sks. sõnade üle. 5. XII 1873 kõneles M. V e s k e V. T h o m s e n'i tööst „Den gotiske sprogklassens Indflydelse paa den finske“ (Sb. 1873, lk. 94—98). 18. I 1879 refereerib L. M e y e r laensõnadest e. ja sm. keeles (Sb. 1879, lk. 3—27). Sama referent pidas 18. I 1882 ettekande gooti laensõnust e. keeles (Sb. 1882, lk. 8—21). M. L i p p refereerib balti-soome

³ Vt. Aastarmt. 1936, lk. 245—259.

keelesuhetest 4. XII 1891 (Sb. 1891, lk. 145—148). 3. X 1901 kõneles dr. W. Schlüter teemal „Finnisch-ugrische Bestandteile im Rothwelsch“ (Sb. 1901, lk. 144—148). 2. III 1905 oli samal uurijal juhus osutada ühele kirjutisele, mis käsitles kaht sm.-u. sõna romaani keelealal, 1. XI 1906 ta jälle refereeris Setälä tuntud kirjutisest „Zur Herkunft und Chronologie der älteren germ. Lehnwörter in den osfi. Sprachen“ (Sb. 1906, lk. 10—15). 4. IV 1907 mainib sama uurija H. Ojansuu kirjutist eesti keele mõjust balti-saksa keelele, 18. I 1909 ta aga esineb tähelepanuvääriva kõnega „Über die Beeinflussung des Estnischen durch das Deutsche“ (Sb. 1909, lk. 1—45). 6. IV 1921 kõneleb A. Rosenbergmõningaist muinasgermaani laenudest eesti keeles, 3. XI 1921 taas W. Wiget eesti keele germ. laensõnade e-häälikutest. 5. IV 1922 refereerib sama uurija soome keele germ. laenude feminiinumi-lõpust ja 3. III 1926 nooremate germ. laenude põlvnemisest ja levikust eesti keeles (Sb. 1927, lk. 255—274). 5. X 1932 käsitleb J. Mägiste vaieldavaid küsimusi e. ja lähemate sugulaskeelte laenude uurimise alal. Mustlaskeelest laenatud sõnadest e. keeles refereerib P. Ariste 7. IX 1934.

Kohanimedede kogumise vastu on Selts püsivalt huvi tundnud. 3. XII 1841 otsustab Selts past. Gehewe ettepanekul üles kutsuda kirikuõpetajaid oma kihelkonna mõisate, varemete, mägede, jõgede, metsade, suuremate küladega ja muude tähelepanuväärsete kohtade nimesid Seltsile saatma. Selle üleskutse peale saabuski vastavaid andmeid järgmistelt pastoritelt: Reinthalilt Rõugest, v. Kauzmannilt Kanepist, Hörschelmannilt Martnast, Schwabe'lt Jürist, praost Püschell'ilt Hanilast, praost Hörschelmannilt Viru-Jaagupist, Schulz'ilt Kullamaalt, Winkler'ilt Rakverest, Hörschelmannilt Järva-Madiselt, praost D. G. v. Mickwitz'ilt Maarja-Magadaleenast, past. Paul'ilt Audrust. 8. III 1861 teataks Russwurm'i poolt Seltsile saadetud käsikirjast — Eestimaa kihelkondade nimestikust ühes adramaa- ja hingearvuga kui ka omanikkude nimetamisega alates umbes a-st 1840. Kõigist kohanimedest on esitatud ka genitiivvormid. 4. IX 1868 teeb õp. Blumberg ettepaneku korraldada e. kohanimedede kogumist. Samal teemal kõneleb 4. III ja 3. XI 1876 L. Meyer. Eesti kohanimedede kogumisest, e. keelest ja murretest refereerib sama uurija 18. I 1877 (Sb. 1877, lk. 1—26). 7. II 1879 ta rõhutab eesti kohanimedede kogumise tähtsust ühenduses Eesti Kirjameeste Seltsi aru-

andega. 8. XII 1888 esitab hr. K ü g e l g e n Eestimaa mõisa- ja kiriklanimede loendi.

Eesti kohanimesid üldisemalt või ulatuslikumalt on aruteldud järgnevalt: 4. XII 1857 refereeris past. R e i n t h a l aktuaar T h o m s o n'i poolt Tallinnast saadetud etümoloogilisest katsest Eesti kohanimede seletamiseks. 6. V 1859 esitati hr. M ü h l e n t h a l'i poolt Vastseliinast saadetud topograafilised lisandid mitmesuguste kohanimede tähistamise kohta lt. ja e. keeles. 5. XI 1880 kõneles V e s k e mõningate eesti kohanimede tekkimisest. Samal teemal refereeris 5. X 1888 (peam. J. H u r d a järgi) L. M e y e r (Sb. 1888, lk. 164—166). 8. IV 1898 avaldas hr. R o s e n b e r g soovi, et Balti linnanimesid etümoloogiliselt käsiteldaks ning vastav teos välja antaks. Teised sõnavõtjad rõhutavad kohanimede kogumise vajalikkust üldse (Sb. 1898, lk. 52 jj.). 18. I 1907 käsitles W. S c h l ü t e r Liber Census Daniae eesti kohanimesid (Sb. 1907, lk. 1—65). 7. IV 1920 esitas W e s t r é n - D o l l oma lisandid eesti kohanimede- ja keeleuurimisele I—IX (Sb. 1912—1920, lk. 154—173). Kohanimesid käsitlevad peamiselt lisandid I—IV (lk. 154—164). 18. I 1922 esitab sama uuriija märkmeid Liivimaa mõisaürikute I köites mainitud eesti keeleala kohanimedest (Sb. 1922, lk. 57—74). 4. IX 1925 kõneleb M. J. E i s e n saksamaalistest Eesti mõisanimedest. 18. I 1926 refereerib W e s t r é n - D o l l põhisonadest eesti asundinimedes (Sb. 1926, lk. 7—26) ja 6. II 1929 L a a k m a n n Eestimaa saksa kohanimedest.

Eri kohtade nimesid on käsiteldud järgnevalt. 6. X 1920 kõneles W e s t r é n - D o l l *Alempoys*'i maakonna nimest (Sb. 1912—1920, lk. 162 jj.) ja A. R o s e n b e r g *Emajõe (Embach)* nime etümoloogiast (Sb. 1912—1920, lk. 129 jj.), mispuhul oma märkmed esitas ka L. K e t t u n e n (tsit. k., lk. 130). Hiljem võttis samas asjas sõna M. V a s s m e r (Sb. 1922, lk. 75). — *Kurre-saar*'t ja *Korsar*'it käsitleb A. H a n s e n Verh. I, 2 (1843), lk. 78. *Narva, Naroova* ja nendega sugulaste kohanimede algupära küsimust käsitles G. v. S a b l e r 7. IV 1910, arvates Narva nime põlvnevat muinasgermaanist (Sb. 1910, lk. 165 jj.). Narva nime algupära võttis taas arutusele 7. IV 1920 L. K e t t u n e n (vt. E. Kirj. 1920, lk. 195—197). Samal koosolekul puudutas M. V a s s m e r ka Narva muinasvene nime *Rugodiv*. (Vt. E. Kirj. 1920, lk. 197—203.) *Pärnu* nime käsitles G. v. S a b l e r 1. XII 1910, *Rakvere* nime sama referent 1. V 1902 (Sb. 1902, lk. 95—99). — *Pihkva* nimest tegi juttu juba P. P r e i s - a l 1839. — *Tallinna* nimi on olnud korduvalt kõne all. 9. IV

1852 teatatakse Seltsi koosolekul *Kreutzwaldi* käsikirja „Revals ältester estnischer Name Lindanisse vom estnischen Standpunkte beleuchtet“ saabumisest, milles seletatakse *Lindanisse* = „*Lindanisa*, d. h. Lindas Busen“ (Verh. III, 1 [1854], lk. 46—47). *Lindanissa* võetakse uuesti arutusele *W. Schlüter*i poolt 3. XII 1903 (Sb. 1903, lk. 106—110). Sama küsimuse kohta tsiteeritakse *Fr. v. Keussler*i kirja 5. V 1904 (Sb. 1904, lk. XXII jj.) ning samal puhul võtab uuesti sõna *W. Schlüter* (Sb. 1904, lk. XXIV—XXVI). Kirjutise *Tallinna* nime kohta mainitakse esitanud *C. Ungern-Sternberg*'i 7. II 1907. *Kolõvan'i*, *Tallinna* ja *Tartu* nime etümoloogiat käsitleb *J. Karlson* 6. IX 1906. — *Tartu* nime võtab Seltsis esimesena (4. VIII 1848) vaatlusele dr. *Hansen*, osutades, et sõnade *Tarbat* ja *Jummal* tuletamine fõniikia keelest ei ole lubatav (Verh. II, 2 [1848], lk. 24 jj.). *Tartu* nime algupära käsitleb hiljem *Hausmann* 1. III 1889. Sama nime etümologiseerimiskatseist kõneleb *L. Meyer* 18. I 1898 (Sb. 1898, lk. 1—27). Lisandeid sellele käsitlusele esitati *Tõnissoni*, *Kallas'e* ja *Schlüter*i poolt 8. IV 1898 (Sb. 1898, lk. 49 jj.). *Tartu* nime seletuseks võtab järgmisena sõna *Stackelberg* 4. II 1920 ja samal puhul *G. v. Sabler* (Sb. 1912—1920, lk. 111—112). 6. XII 1922 käsitleb viimane küsimust, miks *Tartut* lt. keeles *Tehrбата*'ks hõigatakse, ja 7. II 1923 püüab sama teadlane selgitada *Tartu* saksakeelsete nimekujude omavahelist suhet kui ka vahekorda eesti nimekujuga. — *Valga* nime käsitles *M. Vasmer* Sb. 1922, lk. 75. — *Viljandi* ja *Fellin'i* nime tuletamisest ning tähendusest kõneles *M. Veske* 13. IX 1878. — *Võhm*-ast ja *võhmas*-est eesti kohanimeses refereeris *Westrén-Doll* 7. IV 1920 (Sb. 1920, lk. 154 jj-d). — *Võnnu* vanast nimest *Кець* kõneles *G. v. Sabler* 3. XI 1910.

Vere-lõpulised kohanimed on olnud Seltsi ajaloo vältel õige silmatorkaval määral arutusel. Esimesena kõneles *Liivi* ja *Eestimaa vere-* resp. *fer-lõpulistest* kohanimedest *Blumberg* 8. X 1869. See lõpp nähtavasti eriti huvitas tolleaegset esimeest *L. Meyer*i, sest 10. XII 1869 ta tsiteerib *Wiedemanni* erakirjast mõnda eesti liitsõnade ja *vere-lõpuliste* kohanimedede kohta. Seni oli sellele lõpule antud 3 eri seletust: 1) *vere*=*pere*, 2) *vere*=*veri*, 3) *vere*=*vuori*. *Wd.* ise kahtlevalt oletab 4) *vere* = (sm.) *verho* 'Schirm, Obdach, Schutzort'. (Vt. Sb. 1869, lk. 68—70.) 4. II 1870 tsiteerib *L. Meyer Potti* arvamist sama lõpu kohta. 4. III 1876 võtab sõna *M. Veske* lõpu *-vere* seletuseks. 6. IV 1877 esitatakse *J. Jüngi* kirjutis eesti *vere-lõpulistest* kohanime-

dest (Sb. 1877, lk. 52—57). Samal koosolekul esitab oma märkmed asja kohta M. Veske (Sb. 1877, lk. 57—61). Verh. VIII, 4 (1877), lk. 47—95, põhjendab viimane pikeinalt oma seletust (*-vere = veer*), ühtlasi andes ülevaate küsimuse senisest käsitlusest. 5. X 1877 tsiteerib L. Meyer Grimm'i arvamist *vere-lõpu* kohta [*< muinas-skandinaavia ver*] (Sb. 1877, lk. 106—107). Vaidlus selle lõpu üle ulatub ka ajalehte. (Vt. NDZtg, nr. 209 ja 302, dets. 1883.) Nende ajalehekirjutiste puhul, milles püütakse saksa lõpule *-fer* omistada kõrgemat vanust kui e. *vere-le*, võtab uuesti sõna L. Meyer 1. II 1884 (Sb. 1884, lk. 28 jj.). 14. III 1884 kõneleb jälle J. Jung „Veel natuke *fer*-küsimusest“ (Sb. 1884, lk. 39—46). 4. IV 1884 koosolekul tsiteerib L. Meyer P. Falck'i kirja *fer*-küsimuses. 2. V 1884 esitab oma märkmed samas asjas M. Veske. Järgneb pikemaegne vaikus, mille katkestab prof. J. J. Mikkola kirjutise (Vir. 1901, lk. 100 jj.) ilmumine, milles seletatakse *vere < vuori*. Selle üle vaieldakse 5. XII 1901. *vere-lõpuliste* kohanimede kohta võtab varsti sõna Setälä (IF XIII, lk. 294 jj-d), kelle vastavast kirjutisest refereerib W. Schlüter 5. XI 1903 (Sb. 1903, lk. XXI—XXIII). 7. IV 1910 esitab G. v. Sabler ettepaneku kõigi *vere-lõpuliste* kohanimede kogumise kohta ja 5. V 1910 otsustataksegi korraldada sama a. suvel ankeet *vere-lõpulistest* kohanimedest. Ankeedi käigust annab W. Schlüter aru 1. IX 1910 ja 6. X 1910 ta teatab, et kogu vastav ainek on edasi antud Sablerile. Viimane annab ankeedi tulemusist aru 3. XI 1910. Hiljem on *vere-lõpuliste* nimede küsimust käsitelnud veel Westrén-Doll 2. III 1921 ja L. Kettunen 6. IV 1921.

Teistest kohanimelõppudest on Seltsis olnud arutusel 1) lõpp *-st*, mille kohta J. Hurtal 1875 esitas käsikirja. See trükiti Verh. VIII, 3 (1876), lk. 30—39. 2) A-l 1899 esitas J. Jung oma käsikirja *toor-* ja *taara-lõpuliste* kohanimede kohta, mille puhul võttis sõna M. Lipp 7. IV 1899. 3) A. Westrén-Doll kõneles 8. IX 1920 *alo-st* ja *ala-st* (Sb. 1912—1920, lk. 157—162) ja 4. II 1920 *katku-st*, *katk-ust* ja *katt-ist* eesti kohanimedes (Sb. 1912—1920, lk. 164).

Liivi ja kura kohanimede etümoloogilist tähendust on käsitelnud K. A. Hermann 4. XII 1896 (Sb. 1896, lk. 145—177). 18. I 1924 kõneles Westrén-Doll ürikulisist liivi ja kura kohanimedest (Sb. 1924, lk. 5—24).

Eesti pärisnimesid üldse ja isikunimesid eriti on käsiteldud järgnevalt. 8. XII 1854 esitas kolleegiuminõunik S a n t o

mõningad märkmed *Kalevite*-muistendi ja nime *Linda* kohta, millises ettekandes muide eesti rahvalaulude genuiinsus võeti kaitse alla. *Tharapita*-nime käsitles Kotljarevski 11. III ja 2. IX 1870. Ühe eesti risti- ja liignime algupärast kõneles 7. III 1879 past. emer. C. Körber. Eesti pärisnime-dest refereeris 6. V 1881 L. Meyer. Vanadest eesti nime-dest Tallinna arhiivides kõneles M. Lipp 4. X 1900 (Sb. 1900, lk. 97—101). Palamuse khk. vanadest eesti eesnimede-dest refereeris A. Westréen-Doll 4. II 1920 (Sb. 1912—1920, lk. 167 jj-d).

Rahvanimed. Eestlastest ja Eesti nimest on olnud juttu järgnevalt. 4. III 1842 esitas dr. Kruse suure osa äsja leitud poemist Scopes vidsidh (*Sängers Weitfahrt*), mis arvatavasti põlvneb 6. sajandist ja milles mainitakse *Isten* ja *Iduminger*, kes nähtavasti on Läti Henriku *eestid* ja *idumealased*. 19. I 1843 käsitles past. Hollmann Eesti maa ja rahva nimetust. 13. XI 1857 esitatakse aktuaar Thomson'i 175-lk-ne käsikiri „Ehstland, warum nennt man dieses Ländchen also?“. Sellest käsikirjast refereerib 4. XII 1857 C. Reintal. Eestlaste (*Aestii*) nime käsitleb edasi L. Meyer 18. I 1871. 1. IX 1904 kõneleb prof. N. Anderson Tacitus'e *aestii*-dest.

Eesti nimest teistes keeltes on refereeritud järgnevalt. 6. XI 1840 kõneles dr. Hansen nimest *Iggauni*, millega eestlasi tähistatakse lätlaste poolt. Samal teemal refereeris sama uurija 4. VI 1841, osutades mõnele „eestlaste nimepäästjale“. (Vt. Verh. I, 2 [1843], lk. 74—77.) *Ugaunia*-nimest kõneles K. Mühlenthal 4. III 1876 (Sb. 1876, lk. 75—77). Samast nimest, eriti kujust *Ungaunia* refereeris korduvalt (3. II 1882, 7. XII 1883, 3. X 1884) dr. Veske. (Vt. eriti Sb. 1884, lk. 239—260.) — 4. X 1933 kõneles V. Ernits eestlastest ja eestlaste nimedest vana- ja nüüdisvene keeles. 3. XI 1937 refereeris prof. L. Leesment Eesti nimest hiina keeles.

Ka hõimunimesid on puudutatud. Nii tehti 1. VI 1866 juttu mulkide nimest, kusjuures past. Körber osutas kahemõttelisusele: *mulk*, pl. *mulgid* ja *mulgud*.

Rootsi- ja *Russen*-nime samasusest kõneles M. Veske 5. II 1876, *Vene* ja *Wenden* ühtivusest sama referent 6. II 1874 (Sb. 1874, lk. 34—40).

Seltsile on tema eluea kestel esitatud lahendamiseks mitmesuguseid **pealkirju**, näit. 4. XII 1846 ladinakeelne pealkiri *Limea mungakloostri*st Märjamaalt, mis muistendi järgi olevat graveeritud luterlusele läheneva vaimuliku poolt 16.

sajandi lõpu poole. Verh. VIII, 2 (1875), lk. 1—8 kirjutab S. Bugge „Über die Runeninschrift von Ohlershof“. Verh. VIII, 3, lk. 85—92 aga leiame L. Meyeri kirjutise „Über die Unechtheit der Runeninschrift von Ohlershof“. 6. X 1910 kõneleb W. Schlüter teemal „Ein bei Tschorna aus dem Flussbette gehobener Stein mit mittelniederdeutscher Inschrift“ (Sb. 1910, lk. 134—136).

Eesti pealkirjadega on tegeldud järgnevalt. 8. X 1869 refereeris prof. Kotljarevski XV või XVI saj. 1. poolest põlvnevast eestikeelsest vaagna pealkirjast, leitud Grusino mõisast Novgorodi kubermangust. 6. XII 1895 kõneles K. A. Hermann „Über eine estnische Inschrift aus katholischer Zeit“ (Sb. 1895, lk. 128—132). 3. IV 1896 võtab M. Lipp sõna K. A. H. eelmainitud ettekande kohta Kaarma kiriku peaukse muistsest pealkirjast (Sb. 1896, lk. 63—65). Samal teemal esitab Lipp oma märkmed 8. V 1896 (Sb. 1896, lk. 89—92). Uuesti käsitleb seda küsimust K. A. Hermann 4. XII 1896 (Sb. 1896, lk. 130—134).

Eelnevalt esitatud deskriptiiv-bibliograafiline ülevaade õpetatud Eesti Seltsi tööst keele alal osutab, et Seltsis on ilmenud õige laialdasi keelelisi huve. Algatusi on olnud õige rohkesti, teostuste suhtes siiski jääb nii mõndagi soovida. Ütleb ju Seltsi esimees L. Meyer ise oma 1899. a. avakõnes: „Ach, es ist wohl auszusprechen, dass in allen Arbeiten, die aus der Mitte der estnischen Gesellschaft hervorgegangen sind, doch verhältnismässig nur sehr wenig auf eine wissenschaftliche Bearbeitung der estnischen Sprache und ihre Geschichte Bezügliches sich findet. Wie viele Aufgaben würden sich da noch zur Bearbeitung bieten!“ (Sb. 1899, lk. 18)

Seltsi tööd keele alal on jälginud ebaõnn: kavatsetud eesti-saksa kui ka saksa-eesti sõnaraamat pidid jääma teostatamata. Ka eesti sõnade ajalugu on õieti ainult juhuslikult jälgitud. Eesti foneetika ja häälikuloo küsimusist on võrdlemisi vähe juttu olnud. Eesti õigekirja alal oli Selts oma tegevuse kolmel esimesel aastakümnel ülimaks autoriteediks. J. Hurda „Lühikese juhatus“ avaldamisega Selts aitas kaasa uue kirjaviisi võidulepääsemiseks. Ka produktiivsem tegelemine eesti vormi-, tuletus- ja lauseõpetuse küsimustega langeb Seltsi algusaega. Hiljem on neid ainult Seltsi vähesed eesti soost uurijad jälginud. Sama asjaolu tuleb nentida eesti murretegi käsitlemise kohta, mis peagu kujunes Veske monopoliks. Eesti vana kirjakeele allikate üldsusele kättesaadavaks tegemise alal on Seltsi teened suured. Siin mõjus kaasa esimehe L. Meyeri eriline huvi asja vastu (vt. Sb.

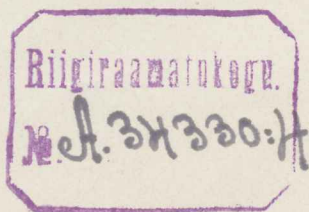
1899, lk. 20) ja sellise innuka kaastöölise kui V. Reimani osavõtt. Läänemere-soome keelte uurimisele osutatakse suuremat tähelepanu Seltsi 100-aastase tegevuse algus- ja lõpp-aastakümneil. Soome-ugri keeled laiemas mõttes ja nende sugulussuhted on olnud pidevama huvi osaliseks, kuigi sellegi ala küsimuste käsitluses ilmneb absoluutne tühik a-il 1897—1928. Polühistorilist kui ka muud asjaarmastajalikkust esineb ÕES-i keeleteaduslikus kui ka muuski tegevuses märgatavalt.

Võiks arvata, et Seltsil, arvestades selle liikmete koosseisu, võinuks olla õnnelikum käsi näit. germaani keelte uurimise alal. Kahjuks ei saa sedagi väita. Uuemal ajal kavatsatud balti-saksa sõnaraamat jäi teostamata. Muude keelte käsitlul on hoopis juhuslikku laadi. Eesti kui ka üldse läänemere-soome keelte germaani laensõnade jälgimiseks on Seltsil olnud tänulikke võimalusi, mida teatud määrani ongi kasutatud. Kohanimede kogumise ja uurimise vastu on Selts silmanähtavalt elavat huvi tundnud, kuigi siingi laiemate sünteensideni pole jõutud. Erilise obstinaatsusega on ikka jälle esile kerkinud vere-lõpuliste kohanimede probleem.

Püüdes esitada midagi kokkuvõtlikku võib Seltsi tööd keele alal pidada väheseks, kui seda vaadelda ideaalse seisukohalt. Seda võib aga tunnistada rahuldavaks, mõnes suhtes isegi veel enamaks, kui arvestada aegu ja tingimusi, milles Selts töötas, kui ka Seltsi isiklikku koosseisu. Jääb soovida, et Seltsi töös praegu ilmnev tõusuaeg avaldaks oma viljastavat mõju ms. eriti keeleteaduslikul tööpõllul, nii et vana-dele võitudele võiks lisanduda aiva uusi.

The Philological Activities of the Learned Estonian Society During the First Hundred Years of Its Existence.

Philological problems have occupied much of the Society's attention and energies. A great deal of trouble was caused to the Society by its plan of compiling an Estonian-German dictionary, which only reached its completion when Dr. J. F. Wiedemann undertook the task under the auspices of the Russian Academy of Sciences. In the early decades of its existence, the Society was the chief authority on problems of Estonian phonetics and spelling. The scientific study of Estonian dialects was started by the Society. Much valuable work has been done by the Society to promote the publication of early Estonian texts. Of the Baltic-Finnish languages, especially Liv and Votic have been carefully studied but a good deal of attention has also been paid to remote Ugro-Finn languages as well as to the problem of the common origin of the Indo-European and Ugro-Finn linguistic groups. Similarly, the theory of language and the investigation of loanwords and place-names have constantly figured on the programme of the Society's activities.

A 34.330:4

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

1 0100 00075996 5